

İsə söz gerçək yazılışına uyğun olaraq Turquman, İtalyanca Turcimanno, İspanca Truchiman şəklində ifadə olunur. Ərəblərin turquman, İbranlıların tirqem, İtalyanların droqomanno, Almanların Droqoman, farsların dilmanc sözləri də eynən Tarqumannu sözündən yaranmışdır. (Jose V.G. Trabazo, 2014, Səh. 296)

Sumer dilinin böyük ustadları Oppert və Lenorman və digər müəlliflər isə "tarqumannu" sözünün sumer dilində olduğunu yaz-

Ələsgər Siyablı

zı məhz akkad dilindən İbrani dilinə tirqem ərəb dilinə - turquman, İtalyan dilinə turcimanno/truchiman və dünyanın digər dillərinə keçmişdir. Manzelli xett dilindəki tarkummae sözünün mənasının şərh etmək, yorurlamaq kimi izah edir. (Jose Virgilio G. Trabazo, 2014, Səh. 296)

Bəzi müəlliflər akkad dilinə sumer dilindən alınma bir söz olan Tarqumman sözünü sami mənşəli kimi izah etməyə cəhd edirlər. V.Soden, Tişler və bir çox müəlliflər Tarqumannu sözünün bəzi müəlliflər tərəfindən iddia edildiyinin əksinə bir samiakkad mənşəli söz olmadığı fikrini müdafiə edirlər. Kammenhuber də bu sözün akkad dilinə digər bir naməlum dildən keçdiyini

Fələstin Tarqumunun yazıldığı dil Qalileyin qərbi aramey dili Bibliyanın da tərcümə olduğu Xristian versiyası Fələstin suriya dili idi.

Şərqi aramey dili Babilin yəhudi icmasının dili idi. Bu Babil Tarqumunun yazıldığı dildir. Bu dil suriya dilinin bir dialektinə çevrilmişdir. Bu suriya aramey dili İbrani xristian ədəbiyyatının yazıldığı dildir. Bu liturqiya, yəni dini ibadət dili ərəblərdən Hindistana qədər geniş bir ərazidə yayılmışdır. III əsrdən XIII əsrə qədər davam edən bu dil Roma papaları tərəfindən latın dili ilə əvəz edildi.

Şərqi suryani dili Turaya, yəni Tur dili adlanır. Bu Türkiyədəki Tur Abdinə yaşayan Yakov-Yaqub xristianlarının dilidir. Suriyanilər Türkiyədə və Azərbaycanda aysorlar adlanırlar.

Tur və Turan adları

Y.Oppert Sumer adını və dili-

(əvvəli ötən sayımızda)

Oppertin izahına görə Assur mətnlərindəki "Tur-qumannu" sözü onun İskit adlandırıldığı turanlı öntürklərin dilində "İnsan oğlu" mənasındadır, yəhudi/İbrani dilindəki "tur-qisli", "droqman" sözləri sak/İskit Turan mədəniyyətindən miras qalan ifadələrdir, "tur" sözü yəhudi və ərəb dillərində oğul mənasında işləndirən "ben/bin" sözlərinin qarşılığıdır. (J.Oppert, Expedition, Səh. 140)

Mixi mətnlərdə Tur-qumannu sözü tərcüməçi mənasında işlədilir, bu söz sumerlərə məxsus olan və onlardan miras qalan sözdür və gerçək anlamı "İnsan oğlunun dilində danışan" anlamı ifadə edir.

Qədim sumer mətnlərini assur dilinə tərcümə edən katiblər və ənənəvi olaraq bütün tərcüməçilər Tarqumannu adlandırılırdılar. Yəni assurlar sumer dilindəki mətnlərin assur dilinə tərcüməsini insan oğlunun dilindən assur dilinə tərcümə kimi mənalandırırdılar. Bütün hallarda sözün kökü fonetik dəyişikliyə uyğun olaraq Tur və ya Tor kəliməsidir. Turqumannu sözü tərcüməçi/İskit şəklində ərəb dilinə də keçmiş və bir çox dillərdə də müxtəlif fonetik formalarda öz əksini tapmışdır.

Bibliyada türk adını özündə əks etdirən bir çox şəxs adları və eponimlər mövcuddur. Bəşəriyyətin etnik tarixinin əfsanələr formasında əks olunduğu və tarixi qaynaq kimi də qəbul edilən bu müqəddəs kitabda türklərin kökləri Qoq-Maqoq, Qimri, Aşquz və Tiras adları ilə əlaqələndirildi. Lakin məhz Turquman adı bilavasitə Türk adını özündə ifadə edən eponimdir. İkiçayarasının qədim turanlı xalqlarının dilindəki bu söz sami yəhudi dilində fonetik dəyişikliyə uğrayaraq Qomerin oğlu Torqarma formasında ifadə olunmuşdur. Əslində, sözün kökü İbrani dilində "Thurma" şəklindədir, alman dilində orijinala uyğun olaraq "Thorgarma" formasında tərcümə olunur, lakin nədənsə Rus tərcümələrində və bir çox müəlliflər tərəfindən yanlışlıqla Toqarma şəklində yazılaraq təhrif olunur. Görünür, rus tərcüməçilər diqqətləri Thurqarm sözünün kökünü təşkil edən "Turq/Turk"adından yayındırmaq üçün onu bilərəkdən təhrif etmişlər. Yaradılış kitabının Azərbaycanca tərcüməsində də bu ad Toqarma şəklindədir. Bu sözün İkiçayarasının qədim turanlı Öntürklərin dilində mənası Tur insanları və ya Tur insan oğulları

Dünya tarixinin Turan dövrü

anlamındadır və turanlı öntürkləri nəzərdə tutur.

Sonrakı dövrlərdə Turquman adı fonetik dəyişikliyə uğrayaraq Türkman şəklini almışdır. Türkman adının etimologiyası yanlış şərh olunaraq Türkman, yəni

"mən türkəm" və ya İslamı ilk qəbul edən türklər olaraq "türk iman" yəni imanlı türk kimi izah edilmişdir. Fikrimizə görə Türkmen və ya Türkəman etnoniminin kökündə sumerlərə məxsus Turqumannu sözü durur, yeni sözün kökü daha qədimlərə, Sumer dövrünə gedib çıxır. H.Petersen, E.Sturtevant kimi görkəmli hititoloqlar, o cümlədən İ.Qelb, O.Szemerényi və bir çox bilim adamları da Hititlərin Turkuma sözünü sumer-akkad sözü olan Tarqumannu sözündən yarandığını təsdiq edirlər. Sözün mənasını onlar şərh etmək, tərcümə etmək kimi izah edirlər.

Mixi yazı mətnlərində sözün ideoqramı TRGşəklində əks olduğu halda bir çox müəlliflər onu Turq deyil Tarq şəklində oxumağa üstünlük verirlər, ərəb dilində

miş və onun aydın semantikasını da vermişlər. Bu sözün hind-avropa dillərində izahı yoxdur.

Assur mətnlərində Turqumannu sözü tərcüməçi anlamında geniş şəkildə əks olunmuşdur.

İtalyan hititşünası Jose Trabazo Sumerlərin Turqumannu sözünün xatti/hitit dilinə Tarkummae şəklində ifadəsinə xüsusi bir məqalə həsr etmişdir. Akkad dilindəki tarqumannu luvi dilində tarkummiya şəklində ifadə olunur və mənası Draqomana və ya tərcüməçi deməkdir. Bu söz uqarit dilinə tarqumiyanu şəklində xett dilindən keçmişdir.

Kammenhuber yazdığına görə bu söz erməni dilinə tarqman şəklində xett dilindən deyil akkad və ya başqa naməlum dildən keçmişdir. Tarqumannu sö-

zudur. (Jose Trabazo, 2014, Səh. 296)

Sumerlər bir dövlət kimi dağılıb süquta uğradıqdan və onun xalqı dünyanın müxtəlif ərazilərinə yayıldıqdan sonra da onların dili "İnsan oğlu" dili mənasında olan Tarqumanu adı ilə uzun illər ərzində elm, mədəniyyət və dini ibadət dili kimi mövcud olmuşdur. Tarquman dili uzun illər ərzində Suriyada danışılan dillərdən biri idi. İvrit dili danışılan dillərdən biri idi. İvrit dilindən sonra yəhudi icması öz dini ədəbiyyatlarını aramey dilində şərh etməyə məcbur oldular. Bu şərhlər Tarquman adlandırdı. Aramey dili Tarquman dili ilə sami dilinin qarışımından ibarət bir dil olmuşdur. Bu Tarqumların ən qədimi e.q. III əsrdə Fələstində "Tarqum Onkelos" adı ilə meydana çıxdı.

ni elm aləmində gündəmə gətirmədən öncə bu dili İskit dili adlandırır və qədim turanlı İskit dilini mada-İskit və kasdo-İskit olmaqla iki dialektə ibarət hesab edirdi.

Oppert "Tur" sözünün etimoloji izahını şərh edərək yazırdı: "Tur "oğul" deməkdir (böyük oğul və ya ailənin başçısı deməkdir, kasdo/İskit dilində "tur" midya/İskit dilində isə "sak" oğul deməkdir. Midyada arilərin işğalından sonra əyan və aristokrat təbəqə perslərdən ibarət olsa da, əhalinin aşağı təbəqədən ibarət olan əksəriyyətini təşkil edən turanlı midyalılar hakimiyyət uğrunda mübarizədən heç vaxt əl çəkmədilər". (J.Oppert, 1865, Səh. 9, 10)

Y.Oppert Türk adının etimologiyasına aydınlıq gətirərək yazır ki, İskit dilində mənası oğul demək olan "Tur" sözü türk, tatar adının kökünü təşkil edir. (J.Oppert, 1857, Səh. 15)

Oppertin və onunla həmfikir olan bilim adamlarının Tur və Turan haqqındakı fikirləri özlərində önəmli elmi və tarixi gerçəklikləri əks etdirir. Tarixi mənbələrdən də məlum olduğu kimi Zərdüşt peyğəmbər Ön Asiyada Manna ərazisində doğulmuşdur. O sonradan Avesta adı ilə təqdim olunan dini təlimini də manna dilində yazmışdır, lakin öz vətənilə qəbul görməyən Zərdüşt öz təlimini təbliğ etmək üçün Mərkəzi Asiyaya üz tutmuşdur. Mannalılar etnik mənşə və dil mənsubiyyəti baxımından samilərin sumer/sumer adlandırdıqları Ön Asiyanın başlıca hakim etnosu olan kienqilərin və ya kəngərlərin çoxsaylı qollarından birini təşkil edirdilər. Zərdüştün təlimində Tur anlayışı öz kökünü sumer və manna ənənəsindən götürmüşdür və ilk insanın meydana gəlməsi haqqında öntürklərin yaradılış haqqında qədim əfsanəsini özündə əks etdirir. Mixi yazı uzmanlarının çoxsaylı izahlarından da görüldüyü kimi Tur sözü oğul, doğulma, törəmə kimi anlamlar daşıyır.

(ardı gələn sayımızda)